

מנהיג מחפש ציבור

דרכו של מאיר יערי להנהגת השומר-הצעיר, 1918–1927

אביבה חלמיש

מאיר יערי (1897-1987) מילא תפקידים רשמיים רבים, ובהם מזכיר הקיבוץ הארצי, חבר הוועד הפועל של ההסתדרות הכללית והוועד הפועל הציוני, מזכ"ל מפ"ם וחבר כנסת מטעמה. ואולם, יותר מכול הוא היה מוכר בחייו – ויותר זכור לאחר מותו – כמנהיג השומר-הצעיר.¹

צמד המילים 'השומר הצעיר' מגדיר שלוש מסגרות: תנועת נוער, שראשיתה במזרח אירופה לפני מלחמת העולם הראשונה;² תנועה קיבוצית, הלוא היא הקיבוץ הארצי, שנוסד בשנת 1927; וזרם פוליטי ביישוב ובציונות, שרק בשנת 1946 התמסד כמפלגה לכל דבר. מפלגת השומר-הצעיר ועמה התנועה לאחדות-העבודה-פועלי-ציון-שמאל הקימו ב-1948 את מפ"ם, ולאחר התפלגותה של זו ב-1954 נטל השומר-הצעיר את שמה של המפלגה המאוחדת, ונוצרה זהות בין מפ"ם לבין השומר-הצעיר.

סיפור מנהיגותו של יערי כולל שלושה פרקים: הראשון – עלייתו למעמד המנהיג, או כיבוש המנהיגות;³ השני – עמידתו הממושכת בראש התנועה, תקופת מנהיגותו הבלתי-מעוררת; והשלישי – ירידתו ההדרגתית מכס המנהיג וצמצום תפקידיו הרשמיים. מאמר זה מבקש לשחזר את הפרק הראשון בלבד, המסתיים בשנת 1927, עם הקמת הקיבוץ הארצי.⁴

* המאמר מוקדש בהערכה ובהוקרה לפרופ' מתתיהו מינץ בהגיעו לגבורות.

1. כחמש שנים לאחר פטירתו של יערי הוציאה 'יד יערי' בשיתוף עם ספרית פועלים (הוצאת הספרים של הקיבוץ הארצי השומר הצעיר) ספר ובו מבחר כתביו של יערי עד 1929, וכותרתו: דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר: מאיר יערי, פרקי חיים 1897-1929; כותרת הספר באנגלית מרחיקת לכת עוד יותר: *A Portrait of the Leader as a Young Man* (ההדגשות שלי, א"ח).

2. התאריך הרשמי של הולדת התנועה, שעל-פיו צוינו אירועי היובל שלה, הוא 1913. מתתיהו מינץ בספרו 'חבלי נעורים מציע תיארוך שונה, שהוא מציגו בכותרת המשנה: התנועה השומרית 1911-1921 (מינץ, 1995).

3. מטרת השימוש בשם העצם מנהיגות היא להבחין בין היותו של יערי מנהיג השומר-הצעיר לבין עמידתו המשותפת עם יעקב חזן בראש התנועה, שותפות המכונה 'ההנהגה ההיסטורית'.

4. בגלל הגדרתם של נושא החיבור הנוכחי ושל מסגרת הזמן שלו לא אדרש כאן למועד המעבר מן התקופה השנייה לשלישית.

עם היווסדו של הקיבוץ הארצי היה מאיר יערי מנהיגו המוכר. ואולם, מעמדו הבכיר לא היה מובן מאליו. הוא לא היה בין מייסדי תנועת הנוער, לא מילא תפקיד של ממש בימי הבראשית שלה בגליציה, ולא נטל חלק ב'מעמדי הר סיני' – אותן התכנסויות תנועתיות בשנים 1918-1920, שעיצבו מחדש את דמותה של התנועה בתום המלחמה הגדולה. נשאלת אפוא השאלה כיצד ומתי הפך האיש, שרישומו לא ניכר על ימי השחרות של תנועתו, למנהיגה.

בספרו פורץ הדרך על ראשיתה של התנועה השומרית, חבלי נעורים, משרטט מתתיהו מינץ בפירוט ובדקדקנות את עלייתו של יערי למעמד ראש חבורת ביתניה צילית, שבו החזיק עד ליום עזבו את מחנה שומריה שבעמק יזרעאל, באוקטובר 1921. לדעת מינץ, באותה נקודת זמן באה לקצה תקופה לא רק בחייו של יערי אלא גם בתולדות התנועה – תקופה שהיתה, לטענתו, 'מעגל אוטונומי וייחודי בתולדותיה של תנועת השומר-הצעיר, וכל אשר יבוא לאחריה איננו השתלשלות היסטורית ליניארית'.⁵ לכאורה דומה שהמסגרת הכרונולוגית המוצעת במאמר זה מערערת על התיארוך של מינץ – ולא היא. הדברים שלהלן משלימים את הקו שהתווה מינץ ומושכים אותו אל מעבר לנקודת הזמן שבה מסתיים דיונו. הם באים לומר שעלייתו של יערי למעמד מנהיג השומר-הצעיר, שהוגדרה לעיל כפרק הראשון בתולדות מנהיגותו, התרחשה בשני שלבים: זה שהגיע לקצו בסוף שנת 1921, עת עזב את מחנה שומריה,⁶ וזה שהחל עם יציאתם לדרך של המהלכים להקמת הקיבוץ הארצי בתרפ"ד (שלהי 1923), והסתיים ב-1927 במשיחתו מחדש למנהיג, כשבתווך אינטרלוד – פרק זמן שבין לבין.

א. פרלוד: וינה וגליציה, 1918–1920

אבני הדרך שהוצבו לעיל בתיאור מסלול צמיחתו של יערי כמנהיג אינן מסמנות את נקודת ההתחלה של דרכו למעמד זה. מתן תשובה לשאלה מתי החלה דרכו אל המנהיגות אינו עניין של מה בכך, שהרי כל דיון ממרחק הזמן בפעילותו המוקדמת מתאפיין בחוכמה שלאחר מעשה, לאור הידיעה לאן הגיע בסופו של תהליך. לא אחת מונע דיון שכזה, במודע או שלא במודע, מכוח המשאלה למצוא את שורשי מנהיגותו המאוחרת יחסית של יערי בימי הבראשית של התנועה, במעין השלכה לאחור.

יערי עצמו לא הקל על החוקרים. הוא לא השלים עם היעדרותו מחבורת המייסדים, ונתן ידו ליצירתה של מעין 'היסטוריה קדושה', שצירפה אותו אל האבות המכוננים מחדש של התנועה בתום מלחמת העולם הראשונה. הוא אימץ לעצמו – תחילה בשתיקה ואולי בהיסס

5. מינץ, 1995, עמ' 348.

6. בנקודה זו לא נידרש לדקויות הגדרתו של אקט ההיפרדות של יערי מחבריו במחנה שומריה: עזיבה, סילוק, הדחה, פרישה; וראו דיון בעניין זה להלן.

הדעת, ובמרוצת הזמן באופן פעיל ופומבי – את המכתב 'בראש וראשונה ידיים!', ששלח 'ואלד' להתכנסות התנועתית בטרנבה-ויז'נה בקיץ 1918.⁷ בשנת 1970 חשף דוד הורוביץ בספרו האוטוביוגרפי האתמול שלי את זהותו האמיתית של מחבר המכתב: משה, הבן הבכור לבית ואלד.⁸ רק בעקבות גילוי זה, ובעקבות הסערה שחולל הספר בכלל, הודה מאיר יערי בפומבי כי המכתב אינו פרי עטו, וכי הוא 'נפרד מהפנינה הזאת בצער, כדי להחזירה בשמחה לבעליה'.⁹

מלכתחילה אמורה היתה החתימה 'ואלד' על המכתב המקורי לעורר ספקות באשר להיותו של מאיר יערי הכותב, שכן במסמכי התנועה היה שמו מאז ומתמיד עברי: תחילה 'יערי', וזמן מה לאחר בואו לארץ – 'יערי'. לפחות התבטאות פומבית אחת שלו – כשתים-עשרה שנה לפני החשיפה בספרו של הורוביץ – יוצרת את הרושם של יערי עצמו היו ספקות, היסוס-מה, באשר לזהותו של מטביע הסממה המתנוססת בראש אותו מכתב, בדברו עליה בלשון סבילה ועקיפה: 'לפני ארבעים שנה הוכרוה ההכרוה "בראש ובראשונה ידיים!"'.¹⁰

הודאתו הפומבית של יערי ב-1970 בעובדה שאין הוא כותב המכתב לא היתה סוף פסוק. בדברי התודה לרגל קבלת התואר 'דוקטור כבוד לפילוסופיה' מטעם אוניברסיטת תל-אביב, ביוני 1978, כתב יערי (את הדברים קראה בתו, רחל): 'עוד לפני שהשתחררתי משירותי הצבאי במלחמת העולם הראשונה כתבתי איגרת לוועידת "השומר הצעיר" בגליציה בראשית שנת 1918 ובה השמעת את הסממה: "בראש ובראשונה – הידיים!"'.¹¹ חבר שחזר והעלה באוזניו את שאלת 'זכויות היוצרים' על המכתב המפורסם קיבל תשובה בהאי לשנא: 'יש לי עצמי ספקות והיסוסים [בעניין "האבהות" על הסממה "בראש ובראשונה ידיים"] ואני שוקל האם להביאם לגילוי ברבים' – זאת, תשע שנים לאחר שהחזיר את האבדה לבעליה קבל עם ועולם! ועוד, באותה הזדמנות יעץ יערי לשואל העקשן: מוטב 'שתשאיר במקומה תעלומה זו ואיש לא יתקפת על-ידי כך. בפרט, שאני האיש, שקיימתי באורח-חיי סיסמה זו במשמעותה המלאה והאמיתית [...] – ואילו האח משה, גם אם כתב את הדברים,

7. המכתב התפרסם ב-1934 בספר השומרים (גוטהלף, 1934, עמ' 31) בחתימת 'ואלד', בתוספת התרגום 'יערי'. הוא כלול בספרו של מאיר יערי בדרך ארוכה (יערי, 1947, עמ' 11), שם מוגדר הקטע כך: 'מתוך מכתב לוועידת המנהלים השומרים, (1918)'; המכתב, בחתימת 'מאיר יערי', מודפס גם בספר השומר הצעיר (דרור ורוזנצווייג, 1956, עמ' 48), שיערי היה חבר המערכת שלו. בפתיח, הנושא את הכותרת 'הכינוס הראשון של המנהלים השומריים בגליציה' (עמ' 47), מסופר על מכתבו של האח ואלד, ובסוגריים מוסבר: 'מ. יערי' – זיהוי שמותיר לכאורה מקום לספק בין האחים משה ומאיר, אולם כוכבית בתחתית הטקסט מפנה את הקורא אל הקטע 'בראש וראשונה ידיים', החתום, כאמור, בידי מאיר יערי. וראו בעניין זה מינץ, 1995, עמ' 88, 96-97, 238-239, 260; צ'ז'יק, 1984, עמ' 75.
8. הורוביץ, 1970, עמ' 62.
9. מאיר יערי, 'האבדה חוזרת לבעליה', מכתב למערכת [לא מצוין שם הבמה], 24.9.1970, אש"צ 95-24.7(1).
10. דברים במעמד קבלת קיבוצים חדשים, 1 ביוני 1958, בספרו של יערי, במאבק לעמל משוחרר, עמ' 19 (יערי, 1972). קטע זה הוא הפרוט הראשון מפרי עטו של יערי בספר, והוא פותח את השער 'בדרך ארוכה'.
11. א"מ, מ"י 4 (5). הוועדה שמדובר בה התקיימה בחודש יולי 1918.

הרי לא התקיים בו הכלל של נאה מקיים.¹² בקצרה, אף-על-פי-כן ולמרות הכול ביקש יערי לשמר את בעלותו על הסממה 'בראש ובראשונה ידיים' כעדות מסייעת לקיבוע מעמדו כאב-מייסד.

ולגופו של עניין: לפני שעלה ארצה, באביב 1920, כמעט לא ניכר רישומו של יערי על תולדות השומר-הצעיר.¹³ אין זה מפליא אפוא שאת ימי הבראשית של התנועה - שבהם לא נטל חלק - הוא כינה 'הפרה-היסטוריה' של השומר-הצעיר.¹⁴ ועל אף הבעייתיות שבשימוש בעדויות שנגבו או שהועלו על הכתב לאחר זמן רב, במקרה שלפנינו אפשר להסתמך על דברים מאוחרים וגלויי לב של יערי עצמו, ולפיהם בווינה, בימי מלחמת העולם הראשונה, עד שהתגייס לצבא, הוא היה 'סתם צופה',¹⁵ ותפקיד ראש קן וינה, שאותו מילא לאחר שובו מן המלחמה, אינו מאפשר לו 'להתפאר בהישגים מרשימים'.¹⁶ נאמנה היא גם הודאתו הכוללת יותר, ממרחק הזמן, ולפיה לא היה בין אנשי המשמרת הראשונה של הנהגת התנועה.¹⁷ מקורות אחרים מלמדים כי יערי לא השתתף בכינוסים שכוננו מחדש את התנועה בשלהי המלחמה ומיד לאחריה, בטרנבה-ויז'נה (יולי 1918) ובטרנב (אוגוסט 1919), וכי לא הותיר בהם כל חותם.¹⁸ שמו אמנם מופיע ברשימת חברי המועצות הראשיות שנבחרו בטרנב (1919) ובלבוב (1920),¹⁹ אך גם בהן הוא לא היה יותר משווה בין שווים - בלשון המעטה. מאמר הביכורים שלו בעיתון תנועתי - צורת התבטאות שבה הגיעו כישוריו האינטלקטואליים למיצויים היותר-מלא - כלל לא השפיע על הדיונים ועל ההחלטות של כינוס התנועה בלבוב באביב 1920.²⁰

ועם כל זאת, כבר אז קיננה ביערי שאיפה לא כמוסה לתפוס עמדת מנהיגות. הוא נתן לה ביטוי במכתב ששיגר ב־1919 מווינה להנהגה הראשית של התנועה בלודו,²¹ ורמוז עליה במאמר שפרסם ב־1920 וכותרתו 'אנחנו וארץ-ישראל'.²² ואולם, כל עוד שהה באירופה לא

12. מאיר יערי לדוד דורון, קב' שמיר, 9.3.1979, א"מ, מ"י 3 (3).
13. בספר דיוקנו של מנהיג, הפרק המספר על תולדותיו עד עלייתו ארצה הוא צנום וצנוע; בספרו של אלקנה מרגלית על השומר-הצעיר (מרגלית, 1971), בפרק 'מורשת תנועת הנוער', יערי מוזכר רק כמי שהעיד על אופיה בדיעבד, ולא כאחד מגיבורי העלילה.
14. דיוקנו של מנהיג, עמ' 29.
15. שם, עמ' 30.
16. שם, עמ' 38. זאת גם התמונה העולה מהדיון המפורט בספרו של מינץ חבלי נעורים, הנסמך על מקורות בני הזמן ולומד גם משתיקתם על תפקודו של יערי כראש הקן (פרק י"ד, במיוחד עמ' 240-243).
17. מכתב לכליף (משה צ'יז'יק), 21.6.1983, א"מ, מ"י 3 (6).
18. הרוביץ, 1970, עמ' 95.
19. מינץ, 1995, נספח טו, עמ' 416-417.
20. שם, עמ' 182, 186.
21. שם, נספח א, עמ' 353-354.
22. המאמר 'My a Palestyna' התפרסם לראשונה בפולנית בעיתון *Haszomer*, 8 (1920). הוא נדפס בחלקו בכותרת 'אנחנו וארץ-ישראל' בספר השומר הצעיר (דרור ורוזנצווייג, 1956, עמ' 73-75), ובמלואו (בתרגום חדש) בספר דיוקנו של מנהיג, עמ' 43-47; לאחר מכן תורגם שוב בידי מינץ ומופיע בספרו חבלי נעורים (נספח ה, עמ' 360-364), בכותרת 'אנחנו ופלשתינה'.

עלה בידו לממש את תחושת המנהיגות שהיתה אצורה בו, וערב עלייתו אף נזקק לאישור מגבוה לשם קבלת הסמכות והמעמד שביקש לעצמו, בפנותו אל המועצה הראשית של התנועה בגליציה בבקשה שתיתן לו ייפוי כוח לשמש, באורח זמני, בתפקיד המקשר והמייצג של התנועה בארץ-ישראל.²³

ב. מערכה ראשונה: ביתניה עילית ומחנה 'שומריה', סתיו 1920 – סתיו 1921²⁴

יערי התבלט לראשונה כמנהיג של ממש בשלהי שנת 1920, בשני מסלולים מקבילים זה לזה ומשלימים זה את זה. באותה עת היה למנהיגה של חבורת ביתניה עילית במחנה האוהלים שהקימה בסתיו מעל נופו הקסום של עמק הירדן, והפך לנציגם הבכיר ולדוברם הבולט של בוגרי השומר-הצעיר בארץ. כה מרכזי היה המעמד שתפס יערי בתנועתו כחצי שנה לאחר בואו לארץ-ישראל (בראשית יוני 1920), עד כי בחיבור שהניח את היסודות למחקר האקדמי בנושא השומר-הצעיר כתב אלקנה מרגלית:

אף כי חיבור זה נמנע ככל האפשר מהתייחסויות למעמדם של אישים ולתרומתם בתולדות 'השומר הצעיר' בתקופה הנזכרת [1920-1922], אי-אפשר שלא להקדיש תשומת-לב מסוימת למעמדו של יערי בעדה שנתהוותה ובתולדותיו של 'השומר הצעיר' בכלל.²⁶

כשהצטרף יערי באמצע ספטמבר 1920 לחבורת בית-גן של בוגרי השומר-הצעיר, שרוב חבריה התמקמו לאחר זמן-מה בביתניה עילית, הוא לא היה אנונימי לחלוטין. שמו היה מוכר לחברים מן המכתבים שהרבה לשגר להנהגת התנועה, במיוחד בימי כהונתו כראש קן וינה.²⁷ עם זאת, הוא לא נחשב אז לחבר מוביל, ולא ריחפה מעל לראשו הילה של מנהיג.²⁸ יש לזכור

23. מכתב מאיר יערי אל המועצה הראשית של גליציה, לודו', 8.1.1920, דיוקנו של מנהיג, עמ' 47.
24. הפרק 'ביתניה' בתולדות חייו ומנהיגותו של יערי כולל גם את חודשי שהייתו במחנה שומריה, ממאי עד אוקטובר 1921; רוצה לומר, חודשי שהייה בביתניה ובשומריה הם חטיבה אחת בתולדות מנהיגותו של יערי. התיבה הנסמכת כאן ל'שומריה' היא מחנה – ולא קיבוץ או גדוד – כדי להדגיש שיערי וחבורתו שירדו מביתניה לעמק התגוררו במחנה שומריה; עם זאת, בתקופה הנדונה כאן – עד פרישתו של יערי – הם לא היו חלק מהישות החברתית הנושאת את השם 'שומריה', שהיתה שונה במהותה מזו של ביתניה. ראו דיון מפורט בעניין זה אצל מינץ, 1995, פרקים טו, טז, יח. בהקשר זה יש להעיר שמבין 27 החברים שתרמו מדבריהם לקובץ קהליתנו – שראה אור לראשונה בשנת 1922 ונהוג לזהותו עם ביתניה עילית, עם אנשיה ועם החוויות שעברו – רק שישה היו אנשי ביתניה, והיתר מגדוד שומריה. ראו: מרגלית, 1971, עמ' 89.

25. ראו מינץ, 1995, עמ' 264-265, על הקושי בציון המועד המדויק של העלייה.

26. מרגלית, 1971, עמ' 91.

27. הורוביץ, 1970, עמ' 81.

28. מינץ (1995, עמ' 273) רואה בבחירתו של יערי להנהגה החדשה של השומרים בארץ בסמוך להצטרפותו לחבורת ביתניה 'נסיקה מסחררת בסולם השומרי'.

כי החבורה שאליה הצטרף כללה את מיטב המוחות והכוחות של בוגרי השומר-הצעיר בארץ ואת כל חברי המועצה הראשית.²⁹ והנה, בטרם חלפו שלושה חודשים מיום הצטרפותו לחבורה היה יערי לחלק מן הגרעין הקשה שלה, וביחד עם עוד שני חברים ניהל את 'הסלקציה הגדולה': תהליך בחירתם של אלה שיישארו במקום (ומכאן – גם ההחלטה מי יסולק מן הקבוצה), לנוכח הצורך לצמצם את מספר העובדים.³⁰ בחודשים הבאים, עד ירידתה של הקבוצה מביתניה עילית באפריל 1921, התגבשה מנהיגותו במידה כזאת, שלמחנה שומריה הוא הגיע, במאי 1921, בסטטוס של מנהיג.³¹

בביתניה עילית התגלה יערי כאיש הנכון במקום הנכון ובזמן הנכון. הוא ניחן ביכולת לתת מענה לצרכים הרוחניים והנפשיים של החברים, שנבעו מהתחושה של ירידה מאיגרא רמא של חלומות ותקוות לבירא עמיקתא של מציאות קשה. הוא הקל על חבריו, ססבלו ממצוקות נפש וגוף, ועזר להם להתגבר על מכאובי הרוח והבשר: עבודה פיזית מפרכת, תחושות של בדידות, ניתוק וריקנות, הרכב מינים בלתי-מאוזן (מעט מאוד בחורות), וחוסר ודאות בקשר לעתיד. הוא ניהל שיחות שהיו 'מיזוג של הדרכה עם שקלא וטריא ו'יודוי' אישי.³² עמדו לזכותו כושרו האינטלקטואלי, השכלתו הרחבה (שהיתה בעיקר עצמית), והיותו מבוגר מעט מחבריו – בסדר גודל דומה להבדל הגילים שבין מדריך לחניכיו בתנועת הנוער.³³ ואכן, בביתניה מילא יערי תפקיד דומה לזה של מדריך בתנועת נוער. מדברים שהתפרסמו בסמיכות זמן לאירועים – ונכתבו, קרוב לוודאי, על יערי – מצטיירת אישיות טעונה בכוח מגנטי, ששפע ממנה קסם של מנהיג:

'מנהיג! לב צעיר מזדעזע לשמע המלה הזאת, אולם עוד יותר ירעד בהרגישו את מהותה, בעמדו תחת השפעת הקסם היוצא מן האיש המנהיג, המתווה דרך, המבטא את רחשי הלב הקולקטיבי, המביע את זעזועי הנפש הקיבוצית. 'מנהיג' – משען בצרה, מעוז בשעת דכודך הנפש [...].'³⁴

בכתב הקטרוג והחשבון שפרסם כחמישים שנה לאחר מכן משרטט דוד הורוביץ תמונה דומה: 'יערי כיוון לאווירה המיוחדת של הימים ההם, להרגשת הבדידות ולחרדה לבאות, וניגן על מיתרי הנפש של שומעיו'.³⁵ באמצעות יכולת הקשבה ומטען רוחני עשיר הוא סייע לאנשים לבטא את מצוקותיהם ולהתגבר עליהן. הוא הרבה לדבר על מה שעתיד להתרחש

29. שם, עמ' 284.

30. שם, עמ' 283-284. שני החברים הנוספים היו בנימין דרור ודוד הורוביץ.

31. שם, עמ' 319.

32. הורוביץ, 1970, עמ' 48.

33. יערי יליד 1897; דוד הורוביץ נולד ב-1899; בנימין דרור – ב-1900; ודוד הכנא – ב-1901. ראו: מינץ, 1995, עמ' 418-419.

34. שלמה, ירושלים, י"א תשרי תרפ"ב, בתוך צור, 1988, עמ' 219-220. מרגלית (1971, עמ' 91) מזהה את הדמות בקטע זה במפורש כיערי.

35. הורוביץ, 1970, עמ' 96.

'ברבות הימים', בזמן שמעבר לאופק הקודר של קשיי היומיום, ובכך העניק משמעות להווה הקשה ונתן תקווה לעתיד טוב יותר. תוכן הדברים, סגנונם ואופן הבעתם הנחילו לחברים חוויה מעין-דתית.

מנהיגותו של יערי בביתניה צמחה בעת שחלק עם חבריו את משבר המעבר החד מן האופוריה של המהפכה הלאומית והאישית שבעצם העלייה אל תוגת היום השני וקשייו.³⁶ הוא היה מנהיג כריזמטי, לשיטתו של מקס ובר, המגדיר את הכריזמה כ'סגולה של אישיות הפרט, אשר הודות לה הוא מובדל מבני-תמותה רגילים ונוהגים בו כאילו ניתן בסגולות על-טבעיות, על-אנושיות, או לפחות בסגולות ספציפיות יוצאות דופן במיוחד'.³⁷ בנסיבות של ביתניה עילית התקיים ביערי התנאי המכריע לשיטתו של ובר, והוא שהאישיות הכריזמטית תזכה בהכרה כבעלת תכונות כאלה, או שתיחשב לנושאת אותן; ובשני הצדדים, הן ביערי והן בחבורה, מצוי היה רכיב נוסף התואם את הגדרתו של ובר: 'הכרה זו היא עניין של התמסרות אישית שלמה, הנובעת מהתלהבות או מייאוש ותקווה'.³⁸

במקביל לעלייתו למעמד מנהיג חבורת ביתניה טיפס יערי לעמדת הנציג הבכיר של השומר-הצעיר בארץ-ישראל. עוד לפני שהצטרף לקבוצת בית-גן הוא נכח בוועידת אחדות-העבודה בכינרת (13-15 ביוני 1920) כאורח מטעם עצמו,³⁹ ולאחר הצטרפותו לחבורת ביתניה השתתף באופן פעיל, כנציג השומר-הצעיר, בהתכנסויות שהתקיימו במקומות שונים בארץ. הוא היה הנציג הרשמי של החבורה השומרית בוועידת החלוצים והעולים החדשים, ושימש, ביחד עם בנימין דרור, כנציג השומר-הצעיר בוועד הפועל שנבחר בוועידה ומנה שבעה חברים (הר הכרמל, ז'-'ח' תשרי תרפ"א, 19-20 בספטמבר 1920).⁴⁰ חודש לאחר מכן נטל חלק פעיל בוועידת הפועל-הצעיר, שבה נשא ברכה מטעם תנועת השומר-הצעיר (מקווה ישראל, ג'-ה' חשוון תרפ"א, 15-17 באוקטובר 1920).⁴¹ באותו חודש בחרה בו מועצת השומרים בארץ-ישראל למועצתה החדשה, שמנתה 12 חברים, והוא הוצב בראשה בתפקיד 'המנהיג'.⁴² בכנס הכללי של השומרים בארץ, שנערך ב-4-9 בדצמבר 1920, נשא יערי הרצאה על 'תפקידנו בעתיד',⁴³ ובוועידת הייסוד של ההסתדרות הכללית (חנוכה תרפ"א, דצמבר 1920) הוא היה הדובר היחיד מטעם השומר-הצעיר.⁴⁴ כה ענפה פעילותו

36. ראו בעניין זה: Erikson, 1968, p. 191, נזכר אצל הורוביץ, 1997, עמ' 31.

37. Weber, 1947, p. 329, נזכר אצל אייזנשטדט, תש"ם, עמ' יב.

38. Weber, 1947, p. 359, נזכר אצל אייזנשטדט, שם.

39. דיוקנו של מנהיג, עמ' 56.

40. מוועידה זו צמחה 'רשימת העולים החדשים' בבחירות לוועידת הייסוד של ההסתדרות הכללית. ראו: מרגלית, 1971, עמ' 93-94; מינץ, 1995, עמ' 272-273.

41. מרגלית, 1971, עמ' 94; מינץ, 1995, עמ' 279.

42. מינץ, 1995, עמ' 275, ומכתב דוד כהנה ומאיר יער[י] להנהגת התנועה בווינה, 28.10.1920, מובא במלואו שם, נספח ט, עמ' 364-370. במכתב נרשם: 'בשם המועצה הראשית; המזכיר דוד כהנה, המנהיג מאיר יער'.

43. שם, עמ' 284.

44. מרגלית, 1971, עמ' 95. השומר-הצעיר היה חלק מ'רשימת העולים החדשים'.

הציבורית מחוץ למחנה, עד כי מתעוררת תמיהה קלה – מתי הספיק לעבוד עם חבריו ולקיים עמם את שיחות הנפש הקבוצתיות?⁴⁵ בתקופת ביתניה פעל יערי להשגת תקציבים, משבצות קרקע ומשאבים אחרים לצורכי התיישבותם וקיומם של בוגרי התנועה. פעילותו במישור המעשי היא הפחות ידועה מכלל מעשיו באותה תקופה, והגורם לכך הוא גם הוא עצמו: עם הסתלקותו ממחנה שומריה הוא משך והשמיד את הדברים שכתב לקובץ קהליתנו, ובהם עדות חשובה על נסיעתו לירושלים וליפו, שם נפגש עם אנשי ההסתדרות הציונית והמרכז החקלאי והציג לפנייהם דרישות מעשיות וקונקרטיות בעניין התיישבות הקבע של קיבוצי השומר-הצעיר. הוא הגיע לפגישות מוכן היטב ומצויד בתוכנית ברורה למדי: יצירת רשת של קבוצות, שכל אחת מהן תיהנה מחופש התפתחות ועם זאת תהיה קשורה לקבוצות האחרות בקשר חי, חברתי וכלכלי, על יסוד הסכם הדדי (והרי לפנינו התשתית להקמת הקיבוץ הארצי, שש שנים לפני שהוקם בפועל). הדברים הגיעו לידיעתנו רק לאחר כשישים שנה, עת התגלה עותק אחר של דבריו הגנוזים, ולאחר היסוסים לא קלים אישר יערי את פרסומם בקובץ קהליתנו, במהדורה שערך מוקי צור (1988).⁴⁶

יערי גם הרבה לכתוב מכתבים ארוכים ומפורטים למוסדות התנועה בגולה⁴⁷ ולחברי התנועה בארץ, ופרסם מאמרים בעיתונות התנועתית והכללית. כשרון הכתיבה שלו ושליטתו בשפה העברית פתחו לפניו את דפי הפועל הצעיר, שהיה כתב העת הנחשב ביותר של תנועת הפועלים באותם ימים ונפוץ גם בקרב הציבור הלא-פועלי. בראשית 1921 ראה אור מאמר פרי עטו שבו הוגדרו לראשונה בפומבי זהותם של בוגרי התנועה בארץ וייחודם.⁴⁸ עמדתו הברורה בעניין ייחודו של השומר-הצעיר ועמידתו על הצורך לשמור על קיומו העצמאי בארץ היו ממקורות העוצמה של מנהיגותו בתקופת ביתניה. עוד בהיותו בחו"ל החל לפתח את רעיונותיו בדבר עתיד הקשרים בין התנועה בגולה לבין בוגריה בארץ-ישראל ואת רעיון השמירה על המסגרת הארגונית ועל אופיים המיוחד של בוגרי השומר-הצעיר לאחר עלייתם,⁴⁹ והמשיך לטפחם בארץ.

* * *

45. בריאיון עם מיכאל שפירא, 18.1.1978, אמר שלום וורם: 'בעצם הוא [יערי] עצמו לא היה שותף מלא עם הקבוצה וזמן לא מועט אפילו לא נכח במקום בעבודה ובסבל עם היתר'. ראו: 'שאלון בנושא "ביתניה עילית – מאיר יערי"', אש"צ 95-5.7.4).

46. יערי, 'אנחנו בארץ', צור, 1988, עמ' 282-290; דיוקנו של מנהיג, עמ' 109-120.

47. ראו, למשל, המכתבים לגולה המובאים אצל מינץ, 1995, נספחים ט, יא, יב.

48. יערי, 'מתוך התסיסה', הפועל הצעיר, 15-16 (18.1.1921), מובא אצל צור, 1988, עמ' 266-269, ובדיוקנו של מנהיג, עמ' 91-96. וראו מרגלית, 1971, עמ' 97; מינץ, 1995, עמ' 286. המאמר הוא תגובה להתקפתו של יצחק וילקנסקי (ווילקני) אלעזרי (שחתם על דבריו בשם 'א' ציינו') בעניין התנהגות השומר-הצעיר בוועידת הייסוד של ההסתדרות.

49. ראו הערה 22 לעיל.

מנהיגותו של יערי במתכונת החברה האינטימית בביתניה מיצתה עצמה חודשים ספורים לאחר הגעתו למחנה שומריה.⁵⁰ חברים התרחקו ממנו, התקוממו נגד דעותיו והתנהגותו וסלדו מסממנים של עריצות בסגנון מנהיגותו. הם רצו להשתחרר מן התחושה שעורר בהם – התחושה שהם נשלטים בידי איש הרואה בהם חומר ביד היוצר.⁵¹ הם הסתייגו מעמדתו בנושא מעמדה של האישה-החברה ושילובה בחברה ובקיבוץ, וחלקו על גישתו בעניין הדגש שיש לתת בהתפתחות החברה הקיבוצית. בניגוד ליערי, שהחשיב בעיקר את הצד החברתי-רוחני בהתפתחות זו, חברים רבים – ובייחוד ותיקי שומריה – סברו כי יש להדגיש את הצד המשקי. זה ראשו היה בענני הרוח והנפש, ואלה רגליהם היו נטועות בקרקע המציאות ומעייניהם היו נתונים לביסוס כלכלי של הקולקטיב כמסד הכרחי להתפתחותו החברתית.

מערכת היחסים הסבוכה והטעונה בין יערי לחבריו הגיעה לקצה באורח דרמטי באירוע שכבר תואר רבות וזכה לכינוי 'ליל השימורים' או 'ליל ברתולומיאוס'. בסופו של אותו לילה עזבו מאיר ואנדה יערי את המחנה שלצד כביש חיפה-ג'דה.⁵² כמה וכמה שמות פעולה משמשים לתיאור האקט הזה – עזיבה, הדחה, סילוק, הסתלקות – כל אחד על-פי כוונת הדובר לתאר את מידת המתח והקרע בין הצדדים ולהציג צד זה או אחר כיוזמו של המהלך. בדברים שכתב באותה תקופה החבר שהילל את מנהיגותו של יערי בימי שיאה (בקטע שהובא לעיל) הוא מסביר לחבריו, וכמו נוזף בהם, שגם מנהיג נערץ הופך ליקנה רצון בשביל זה אשר יישען עליו תמיד, אשר יישען עליו בכל משאו! אותו חבר מוסיף וכותב בדברי התוכחה:

ותהי לכם המעט להזויל את ערך המלה הנשגבה הזאת ע"י שימוש מיותר, אלא גם חטאתם מסיבת קוצר רוחכם ודרישותיכם הנפרזות. לא הבנתם, כי גם המנהיג אדם הוא ולא אל, כי תקופות תקופות לו כמו בחיי כל פרט ופרט, כי עליות וירידות מתחלפות אצלו תכופות, וכי תדרשו ממנו פוזה של נביא בכל עת ועידן, הרי שאתם משאירים לו רק שתי אפשרויות: עזיבת המחנה – או שרלטניות! לא ידעתם אל נכון את נפש האדם וע"כ נכשלתם וגם – הכשלתם. התלמידים, השליחים היו מביאים תמיד את 'מנהיגיהם' לידי תקלה [...]

אילו היה בכם שמץ מאותו הבטחון שבכמיהת הנפש, של העוז ברפיון הרוח הכמה לגאולה – כי אז לא הייתם דוחים היום את זה שהיה לכם תמול לפה ולגואל, כי אז לא הייתם מתרחקים היום מזה שתמול קשרתם אותו אליכם בעבותות-ההערצה: --⁵³

50. יערי הגיע למחנה עם רעייתו אנדה בחודש מאי 1921, זמן-מה לאחר החברים האחרים, ועזב בתשרי תרפ"ב (אוקטובר 1921). אין תיעוד של ממש מתקופה זו, והדיון כאן נסמך על מינץ, 1995, עמ' 319-325.

51. על-פי דברים שאמר אליעזר הכהן בצטטו אמירה של דוד הורוביץ, שם, עמ' 322.

52. לתיאור 'ליל השימורים' ראו צור, 1988, עמ' 7-8. המקרה אף זכה לעיבוד תאטרלי במחזה 'ליל העשרים' מאת יהושע סובול, שהוצג לראשונה במרס 1976. ייתכן שמחזה זה תרם לזיהוי הפרשה עם ביתניה עילית. וראו גם קשת, 1994, במיוחד עמ' 188.

53. שלמה, ירושלים, "יא תשרי תרפ"ב, בתוך צור, 1988, עמ' 219-220. וראו הערה 34 לעיל.

כך או כך, לשני הצדדים היה ברור שעליהם להיפרד זה מזה, וייתכן שאותה שיחה נוקבת וטראומתית בלילה שבין שבת לראשון לאחר חג הסוכות תרפ"ב (אוקטובר 1921) הקלה על יערי וסיפקה לו עילה לנקיטת הצעד שסימניו כבר היו רשומים על הקיר.

'ליל השימורים' והאירועים שקדמו לו היו סיבוב נוסף בתחרות האישית ובמאבק על המנהיגות בין יערי להורוביץ. בראשית הדרך היה היתרון לצדו של הורוביץ, שנהנה ממצמד ומשם עוד מימי גליציה. בביתניה עילית היתה ידו של יערי על העליונה, בעיקר הודות לראייתו הברורה בקשר לעתיד ובזכות הפניית המבט קדימה, בשעה שיריבו נהג הססנות וחסר את הנחרצות בכל הנוגע להמשך דרכו שלו, קל וחומר בנוגע לדרכה של החבורה כולה ולזו של כלל בוגרי התנועה.⁵⁴ זאת ועוד, בראשית 1921 נסע הורוביץ לחו"ל מסיבות רפואיות, והותיר את יערי ללא מתחרה. לנוכח התעכרות היחסים בין יערי לבין חבריו דומה שהשאלה המתבקשת אינה מדוע וכיצד נפרדו דרכיהם של שני הצדדים, אלא מדוע לא קרה הדבר מוקדם יותר. ייתכן שהסיבה היתה היעדרו של מנהיג חלופי שיכול היה להוביל את מהלך ההדחה ולתפוס את מקומו של המנהיג המודח. עובדה היא שעם בואו של הורוביץ למחנה שומריה, בשלהי קיץ 1921, הוא נספח לחברים שקצה נפשם במנהיגותו של יערי והתייצב בראש המקטרגים נגדו.

ג. אינטרלוד: נע ונד בארץ, סתיו 1921 – אביב 1923

פרק הזמן שבין הסתלקותו של יערי ממחנה שומריה לבין חזרתו לשורות התנועה ולפעילות ציבורית – כשנה וחצי לאחר מכן – הוא אינטרלוד, פסק־זמן, ומעין 'חור שחור' בתולדות מנהיגותו. גם המידע על קורותיו באותם חודשים אינו מלא לגמרי. ביחד עם רעיותו, אנדה, ולעתים בגפו, הוא נדד ממקום למקום: גן שמואל, חוות פיק"א בורעוניה, קבוצת חפצי-בה בסמוך לחדרה, ועוד. לפי חשבוננו עברו השניים שמונה תחנות עד שהגיעו בשלהי 1922 לתל-אביב.

את חודשי הנדודים ניצל יערי לחשבון נפש אישי, להסקת מסקנות ולהפקת לקחים בנוגע לאופי מנהיגותו. ההתנתקות ממחנה שומריה שמטה מתחת לרגליו את הבסיס החיוני לפעילותו הציבורית, שהרי ההשתייכות לקבוצה היתה מחלפות שמשון שלו כמנהיג, וגם צורך נפשי קיומי. הוא עצמו הודה כי 'כאשר עזבתי את חיי העדה ויצאתי לנדודי, הרגשתי עצמי לפעמים כאילו הושלכתי לרחוב. לא הרגשתי עצמי בודד, כִּי־אם עזוב'.⁵⁵ יערי מעולם לא זנח את הרעיון לחזור לקיבוץ כלשהו: 'מתגעגע אני לקיבוץ, משום ששם תועה חלק'

54. ראו בעניין זה מינץ, 1995, עמ' 345. דוגמה סמלית להבדל בין השניים הן ההרצאות שנשאו בכנס הכללי של השומרים בארץ, שנערך סמוך לוועידת הייסוד של ההסתדרות. הורוביץ הרצה על 'התפתחותנו עד עתה', ויערי על 'תפקידנו בעתיד'. ראו שם, עמ' 284 (ההדגשות שלי, א"ח).

55. איגרת לגולה, 4.7.1923, מתוך מחזור האיגרות 'לאחר שלוש שנים', דיוקנו של מנהיג, עמ' 139.

נשמתי [...] מרגיש אני את עצמי מבודד בתוך התנועה במבוכתי זו. רוצה הייתי למצוא לי חברים'.⁵⁶ נחוש בדעתו לקשור את חייו בקולקטיב – כי בלי קיבוץ ובלי ציבור להנהיגו חייו אינם חיים – הוא נע ונד בחיפוש אחר מסגרת חדשה, ורק לאחר הצטרפותו לקבוצה של בוגרי השומר-הצעיר בתל-אביב חידש את פעילותו הציבורית.⁵⁷

בדומה לתקופה שלפני בואו לארץ, גם בתקופת האינטרלוד לא ניכר רישומו של יערי על תולדות התנועה. קולו נאלם, והוא שקע באנונימיות כמעט מוחלטת.⁵⁸ לא היה לו חלק בקובץ קהליתנו שראה אור בשנת 1922 והכה גלים בארץ ובגולה, ולא נחלה בקיבוץ השומרי הראשון שעלה על הקרקע והקים יישוב משלו – בית-אלפא, שמיסדיו היו חבריו מימי ביתניה ושומריה, והתיישבות הקבע שלהם הושגה לא מעט הודות להשתדלותו. הוא, שרכש לעצמו מעמד של נציג השומר-הצעיר בהתכנסויות ארציות והיה בין צירי ועידת הייסוד של ההסתדרות, לא ייצג את תנועתו בוועידה השנייה של ההסתדרות, שהתכנסה בינואר 1923.⁵⁹ בתקופת האינטרלוד לא ראו אור דברים מפרי עטו,⁶⁰ ומאחר שעד אז שימש שופרו של השומר-הצעיר, הרי משמעות שתיקתו היתה שקולו של השומר-הצעיר כלל לא נשמע בשיח הציבורי היישובי במשך כשנה – מהופעת קובץ קהליתנו באביב תרפ"ב, ועד לפרסום מאמרו 'סמלים תלושים'.⁶¹ הוא גם חדל לשגר איגרות לגולה, עד לשליחת המכתב 'לאחר שלוש שנים', ב-20 באפריל 1923.

היעלמותו של יערי מן המסגרת השומרית וירידתו מן הבמה הציבורית יצרו חלל מנהיגותי בקרב בוגרי השומר-הצעיר בארץ (חלל שגדל עם נסיעתו של דוד הורוביץ לחו"ל מסיבות רפואיות זמן-מה לאחר מכן). הן תרמו לטשטוש הזהות השומרית בארץ,⁶² והיו בין הגורמים לחוסר ההתקדמות לקראת יצירת מסגרת ארגונית כוללת של בוגרי התנועה בארץ-ישראל. כל אלה מאששים את טענתו של מינץ כי בסתיו 1921 הסתיים 'מעגל אוטונומי וייחודי בתולדותיה של תנועת 'השומר הצעיר'', וכל אשר יבוא לאחריה איננו השתלשלות היסטורית ליניארית.⁶³ ואולם, מאז המחצית השנייה של שנת 1923 מילא יערי תפקיד מרכזי באיחוי מחדש של חוט התפתחותה של התנועה שנקטע בסתיו 1921, בשזירתן של החוליות השומריות

56. שם, 22.4.1923, עמ' 136.

57. דיוקנו של מנהיג, עמ' 121-122.

58. שם, עמ' 122. יערי מדבר על תקופה של כשנתיים.

59. מרגלית, 1971, עמ' 126.

60. בספר דיוקנו של מנהיג אין דברים בין 'מתוך התסיסה' (ראשית 1921) לבין 'סמלים תלושים' (אביב 1923, ניסן תרפ"ג); גם מרגלית (1971, עמ' 115) עומד על כך שלאחר פרישתו של יערי מן הקיבוץ כמעט אין שומעים על תגובותיו ועל מעשיו פרט למכתב 'לאחר שלוש שנים' מאפריל 1923 ולמאמר 'סמלים תלושים'.

61. מאיר יערי, 'סמלים תלושים', בתוך: יעקב רבינוביץ ואשר ברש (עורכים), הדים, ב' בניסן תרפ"ג, עמ' 106-93. המאמר נדפס בספרו של יערי בדרך ארוכה, עמ' 25-33, ובדיוקנו של מנהיג, עמ' 124-132.

62. מינץ, 1995, עמ' 348; מרגלית, 1971, עמ' 105.

63. מינץ, 1995, עמ' 348.

שכמעט התפזרו לכל עבר, בחילוף השומר-הצעיר ממשבר טשטוש זהותו הייחודית, ובקצרה – בהמשכתו של אותו מסלול שהסתיים, לשיטתו של מאמר זה, רק עם הקמת הקיבוץ הארצי ב־1927.

ד. מערכה שנייה: הקמת הקיבוץ הארצי, 1923–1927

כמה וכמה אירועים סימנו את סיום תקופת האינטרלוד ואת ראשיתה של המערכה השנייה בדרכו של יערי אל מנהיגות השומר-הצעיר. הראשון, שהיה תנאי הכרחי להתרחשותם של הבאים אחריו, היה הצטרפותו מחדש, ביחד עם אנדה, לחברותא קיבוצית – חבריה של עשרים-וכמה בוגרי השומר-הצעיר, שהתארגנה ב־1922 כקבוצת בניין בתל-אביב.⁶⁴ השני, שהיה אות הפתיחה לחזרתו לבמה הציבורית, היה פרסום המאמר 'סמלים תלושים'.⁶⁵ המאמר, שנהגה והועלה על הכתב בתקופת הנדודים,⁶⁶ הוא מסמך מכונן, מסוגו של 'לקראת הימים הבאים' שפרסם ברל כצנלסון כחמש שנים קודם לכן,⁶⁷ אם כי הוא אינו מתווה קו ברור להמשך דרכו של השומר-הצעיר בארץ ולעתיד בכלל. תהודתו הרבה של המאמר הציבה את מחברו בתודעה הציבורית היישובית – ולא רק התנועתית – כדוברת הראשי של תנועת השומר-הצעיר בארץ-ישראל. בסמוך לזמן פרסומו חידש יערי את שיגור איגרותיו להנהגת התנועה בחו"ל.⁶⁸ באותה תקופה ממש חל שינוי בחייו גם במישור האישי-משפחתי, עם הולדת בתו הבכורה, רחל. את השפעותיו של השינוי על האב הצעיר ניתן רק לשער, כי בעניין זה לא הותיר יערי עדויות מפורשות.

רכיב רב-חשיבות במסכת האירועים שפתחה את המערכה השנייה בדרכו של יערי אל המנהיגות היה היכרותו עם יעקב חזן, שהתפתחה לברית ארוכת שנים של הנהגה קולקטיבית. גם אם נקבל את טענתו המאוחרת של חזן, ולפיה נפגש לראשונה עם יערי סמוך לפסח תרפ"ג, הרי הפגישה המשמעותית הראשונה בין השניים התקיימה בראשית תרפ"ד, בסיומו של מפגש נהלל.⁶⁹ לא ברור אם לפני אותו מפגש, שנועד לסלול את הדרך להקמת ארגון ארצי של בוגרי השומר-הצעיר בארץ-ישראל, קרא חזן את מאמרו של יערי 'סמלים תלושים',

64. דיוקנו של מנהיג, עמ' 121-122. וראו גם: בלוך, 1952, עמ' 99-102, המתבסס על ספר העיזבון לצבי ורדי ארחות חברה (כינס וערך דוד כנעני), מרחביה 1946.

65. ראו לעיל הערה 61.

66. דיוקנו של מנהיג, עמ' 123-124.

67. ברל כצנלסון, 'לקראת הימים הבאים', בתוך: כצנלסון, [ללא שנת הוצאה], עמ' 60-86. הדברים נאמרו בוועידה החקלאית השביעית, פורים תרע"ח, ונדפסו לראשונה בתוך בעבודה: קונטרס חברים, יפו תרע"ח.

68. מחזור האיגרות 'לאחר שלוש שנים', דיוקנו של מנהיג, עמ' 132-140.

69. על ראשית הקשר בין יערי לחזן ויציקת היסודות להנהגה ההיסטורית ראו: צחור, 1997, עמ' 80-81, 90-91.

ואם כן – האם התרשם ממנו, והאם השפיע המאמר על יחסו ליערי כאשר פגש אותו בפעם הראשונה (או בשנייה) בראש השנה תרפ"ד.⁷⁰ כך או כך, פעילותם המשותפת והמתואמת של השניים מאז ראשית שנת תרפ"ד תרמה תרומה מכרעת להצלחת המהלך של הקמת הקיבוץ הארצי.

ואולם, המהלך שהחל בנהלל בראשית השנה העברית התארך מעבר למתוכנן, ורק לאחר מאמצי הכנה מרובים ודחיות חוזרות ונשנות התכנסו בוגרי השומר-הצעיר בארץ-ישראל למחרת חג השבועות תרפ"ד (7-9 ביוני 1924) בבית-אלפא.⁷¹ את המפגש בנהלל יזם וארגן חזן;⁷² בפגישת בית-אלפא כבר מילא יערי תפקיד מרכזי ומכריע.⁷³ הוא היה פעיל מאוד בהכנות לקראתה, והיה היחיד שבא אליה עם תוכנית ברורה להמשך המפעל השומרי.⁷⁴ הפגישה בבית-אלפא, על שלבי ההכנה לקראתה, שימשו במה לעלייתו המחודשת של יערי למעמד המנהיג. היא התאפשרה רק לאחר שבתקופת האינטרלוד השכיל לעשות שינויים באופי מנהיגותו ובדרכי הפעולה שלו – שינויים שלא זו בלבד שסללו את הדרך להתקבלותו בקרב החברים, אלא אף אפשרו לו להפעיל מסטטוס של מנהיג חבורה קטנה ואינטימית לעמדת מנהיג העומד בראש ציבור גדול הפזור בכל הארץ. יערי היה מודע לכך שהאינטימיות החברתית שאפיינה את חבורת ביתניה אין בה כדי לשמור את בוגרי השומר-הצעיר במסגרת ארגונית מחייבת. לצורך הקמתה ושימורה של המסגרת הקיבוצית היו נחוצים חישוקים חומריים וארגוניים, ויערי פעל ליצירתם בשני מישורים: האחד – יצירת תלות קיומית של הפרט בקיבוץ, שעל-פי תפיסתו של יערי אמור להיות מסגרת חיים טוטלית, החובקת את כל תחומי חייו של האדם; והשני – הקמת ארגונים ומוסדות ארציים שנועדו לאגד את המסגרת הרחבה.

בשנה שחלפה מאז עלייתו המחודשת על במת הפעילות הציבורית ועד פגישת בית-אלפא חלה ביערי תמורה גם בתחום האידאולוגי. על 'סמלים תלושים' (1923) שורה רוח רליגיוזית בנוסח א"ד גורדון, והוא נטול אידאולוגיה מוגדרת וברורה. אמת, גם בבית-אלפא לא שטח יערי משנה אידאולוגית מגובשת וסדורה, ואף כי שזר בדבריו שם נימות מרקסיסטיות – באוצר הדימויים וההתבטאויות ובהגדרת המטרה ודרך הפעולה⁷⁵ – עדיין

70. צחור (1997, עמ' 80-81) מזכיר את המאמר ואת המפגש בין חזן ליערי, אך אינו עוסק בשאלות הנ"ל.

71. על כינוס בית-אלפא ראו: מרגלית, 1971, עמ' 115-119; צחור, 1997, עמ' 81-85. שני החוקרים, וגם מקורות אחרים, מכנים את האירוע שהתקיים בבית-אלפא 'כינוס', אולם יערי עצמו כינה אותו 'פגישה', ואף טרח להסביר במפורש כי 'קראנו לאספתנו פגישה ולא ועידה, כי רוצים אנו בפגישה בלתי אמצעית בין אנשים'. ראו: 'עמדתנו החברתית (הרצאה בפגישת בית-אלפא)', דיוקנו של מנהיג, עמ' 147.

72. צחור, 1997, עמ' 78-81.

73. מרגלית, 1971, עמ' 115.

74. בלוך, 1952, עמ' 57.

75. על-פי הגדרתו של מאמר זה אין הוא עוסק בניחות שיטתי של התבטאויותיו של יערי. ראו דבריו בפגישת בית-אלפא: 'עמדתנו החברתית (הרצאה בפגישת בית-אלפא)', דיוקנו של מנהיג, עמ' 147-150. להדגמת הנימות המרקסיסטיות ניתן לציין ביטויים כגון: 'יצירת כלכלה קומוניסטית'; 'אנרכו-קומוניזם של קרופוטקין והסוציאליזם של לנדאוואר אינם מתאימים לחינוך'; 'מהפכה הסוציאליטית' (שם, עמ' 149).

לא ניתן להגדיר אותו מרקסיסט.⁷⁶ ובכל זאת, באותה פגישה הציג יערי תפיסה ברורה בדבר ייחודו של השומר-הצעיר בארץ ובדבר המשך קיומו התנועתי. הוא תחם את מעגלו של השומר-הצעיר הארץ-ישראלי והפרידו מן העבר, בטענו שהגוף השומרי בארץ-ישראל אינו המשך של תנועת הנוער; והבדיל אותו מן הגופים האחרים בארץ, בקבעו ש'אל לבוגרי השומר-הצעיר להתמוגג בגופים פוליטיים קיימים, שכן 'יש זכות והכרח' בקיומו של גוף משלהם.⁷⁷

בפגישת בית-אלפא השתתפו כ-400 איש - כרבע מכלל בוגרי השומר-הצעיר בארץ-ישראל באותו זמן.⁷⁸ מקצת הנוכחים לא השתייכו אז למסגרות קיבוציות, ולא מעט מהם אף לא הזדהו עם השומר-הצעיר כורם פוליטי (והראיה - הם לא נתנו לו את קולם בבחירות לוועידה השנייה של ההסתדרות).⁷⁹ התנועה בארץ סבלה אפוא מחולשה כפולה, ובה-בעת נהנתה התנועה בחו"ל מפריחה. עשרות קניה ואלפי חבריה⁸⁰ הגבירו את אמונתו של יערי כי יש לשמור על ייחודו ועל אחדותו של השומר-הצעיר בארץ-ישראל, ותרמו להתקבלותה של עמדתו על דעתם של חברים נוספים - שכן נראה היה כי בעתיד הקרוב יצטרפו מאות ואלפים לציבור השומרי בארץ ויחזקו אותו.

המתחים והמשקעים שהביאו אתם המשתתפים לפגישת בית-אלפא והדינמיקה החברתית שנוצרה במהלכה שימשו קרקע פורייה להתבלטותו של יערי, שמלכתחילה הגיע למקום כמנהיג מוכר וכאחד המארגנים. כבר בתחילת הפגישה הוא נבחר לנשיאות - ביחד עם אליעזר הכהן, שקיבוצו, בית-אלפא, פסח אז על שתי הסעיפים בכל הנוגע להשתייכותו הארגונית; עם דוד הורוביץ, שרגלו האחת כבר היתה מחוץ לתנועת השומר-הצעיר ובתוך גרוד העבודה; ועם ברוך לין, שלא היה לו עבר תנועתי.⁸¹ הרכב זה אפשר ליערי להתבלט ולתת בפגישה את הטון. שתי סדרות של מתחים שנסתמנו בין משתתפים בולטים במהלך הפגישה הצמיחו שיתוף-פעולה בינו לבין חזן בניסוחה ובהעברתה של הצעת החלטת שנקראה על שמם של יערי ושצ'ופק; בחבורת ורשה היתה זו היריבות בין חיים קרונגולד לבין חזן

76. טענה מעין זו הועלתה רק בדיעבד. כך, למשל, טען יערי: 'התחלתי להיות מארקסיסטי בשנת 1924'. ראו: מאיר יערי, 'על כמה נקודות באידאולוגיה של השומר הצעיר', הרצאה ביום 23 בינואר 1973 במכון לחקר הציונות, הציונות, יח (תשנ"ד), עמ' 334.

77. 'עמדתנו החברתית (הרצאה בפגישת בית-אלפא)', דיוקנו של מנהיג, עמ' 150. רעיונות אלה הופיעו כבר ב'איגרות לגולה' משנת 1923 (דיוקנו של מנהיג, עמ' 132-140).

78. מרגלית, 1971, עמ' 104-105.

79. בבחירות לוועידה השנייה של ההסתדרות הכללית, שנערכו כשנה וחצי קודם לכן, הצביעו עבור רשימת השומר-הצעיר רק כמאתיים איש (קרסל, 1960, עמ' 31). המודד היה ציר אחד לכל חמישים בוחרים, ואת רשימת השומר-הצעיר ייצגו ארבעה צירים.

80. בהיעדר נתונים מומעד קרוב יותר, הרי בסוף 1921 היו בפולין הקונגרסאית 100 קנים ובהם כ-5000 חברים, ובאמצע 1923 היו בגליציה 1400 חברים (מרגלית, 1971, עמ' 111). בשנת תרפ"ז היו בפולין כולה 171 קנים ובהם 10,511 חברים (בונה ואלון, 1991, עמ' 97).

81. המידע על לין מצוי אצל צחור, 1997, עמ' 80.

ושצ'ופק; ובהכרת גליציה היו אלה המתח והתחרות בין יערי להורוביץ. מיומנותו של חזן במשיכה בחוטים מאחורי הקלעים היא זו שהביאה בסופו של דבר להתקבלותה של הצעת יערי - שצ'ופק. המבחן הראשון של השותפות בין השניים עבר בהצלחה.

יערי יצא מפגישת בית-אלפא כשרק חצי תאוותו בידו. בפגישה לא הוחלט על הקמתו של ארגון ארצי של קיבוצי השומר-הצעיר, אך גם לא נסתם הגולל על הרעיון: ניצחה בה רוח הקו שהתווה יערי, כלומר שמירה על ייחודו ועל אחדותו של השומר-הצעיר, והוסר האיום שהיה טמון בהצעתו של הורוביץ - שבוגרי השומר-הצעיר יצטרפו לגדוד העבודה או לגוף אחר. וכך, אף שהקיבוץ הארצי טרם נוסד, נבלמה ההתחסלות הארגונית של בוגרי השומר-הצעיר בארץ-ישראל. יערי עדיין לא אצר די כוח והתנאים טרם הבשילו להגשמת רצונו במלואו, אך היה בכוחו למנוע מהלך שהיה מנוגד לתפיסתו. בפריזמת הדיון הנוכחי, ההישג של יערי בפגישת בית-אלפא היה שהציבור שבראשו ביקש לעמוד, שאותו ביקש להנהיג, לא התפורז ולא הלך לרעות בשדות אחרים.

בסיומה של הפגישה היה יערי לעמוד התווך של החבורה שהנהיגה את הציבור השומרי בארץ. הוא נבחר למזכירות התנועה (ביחד עם אריה קרמפנר [עמיר], ברוך לין וחזן), ולאחר מכן נבחר לייצג את בוגרי התנועה בארץ בוועידת הייסוד של השומר-הצעיר העולמי בדנציג (ביחד עם דוד כהנא ואבא חושי). לא זו בלבד שהיה חבר בכל הרכב הנהגתי הקשור לפגישת בית-אלפא ותוצאותיה - מאז בחירתו לנשיאות בתחילתה ועד לאחר סיומה - הוא גם היה היחיד מבין כל החברים שנבחר לכל הרכב והרכב, נוסף על התפקיד המרכזי שמילא בניהול הפגישה עצמה ובניסוח ההחלטה המסכמת שנתקבלה בה.

בקיץ 1924 נסע יערי לייצג את קיבוצי התנועה בוועידה העולמית של השומר-הצעיר בדנציג. בוועידה, שהתקיימה בסוף אוגוסט, הוקם ארגון עולמי של תנועת השומר-הצעיר ומוסד הקשר בין בוגרי התנועה בארץ-ישראל לבין תנועת הנוער בחו"ל. טביעות אצבעותיו של יערי ניכרות במסמך דנציג, 'יסודות השומר הצעיר', שכוון את התנועה העולמית.⁸² ההחלטות הגלומות בו היו ברוח כוונותיו, שהוצגו במאמרו 'סמלים תלושים' ובדברים שאמר בפגישת בית-אלפא.⁸³ יערי פעל להקמתה של התנועה העולמית של השומר-הצעיר ב-1924 במסגרת מאמציו להקים את הקיבוץ הארצי, והוא עשה זאת אגב הינתקות פומבית מתפיסת תנועת הנוער המקורית של השומר-הצעיר ומתרבות הנוער בכלל.⁸⁴

82. 'יסודות השומר הצעיר', הצהרה שהוכרזה בוועידה העולמית של 'השומר הצעיר' בדנציג בכ"ט באב תרפ"ד, התפרסם בחזור ההנהגה העליונה של השומר-הצעיר, ורשה תרפ"ה, מובא כאן מתוך לם, 1998, עמ' 149. השוו, למשל, בין הנאמר שם ('ראשיתנו השאיפה הארזית הרחבה להתמוגות נפשית') לבין דברי יערי בבית-אלפא ('מן העבר נשארנו להשומר הצעיר: האמונה בארוס [...]), דיוקנו של מנהיג, עמ' 149).

83. הקו של גט כריתות לתנועת הנוער מודגש מאוד בדבריו בפגישת בית-אלפא: 'התזה העיקרית היא: אין אנו ממשיכים בארץ תנועת-נוער בצורתה הגלזית', שם, עמ' 148.

84. יערי בפגישת בית-אלפא (1924): 'השומר הצעיר בארץ אינו המשך של תנועת-נוער [...]', שם, עמ' 150.

כאן מתבקשת הערה בעניין המאמר 'סמלים תלושים'. בדרך-כלל מוצג המאמר כ'סגירת חשבון' עם ביתניה - התקופה, התופעה וקובץ קהליתנו. ואולם, לא פחות מכך הוא בא חשבון עם מורשת תנועת הנוער ונותן גט כריתות למושג 'תרבות הנוער' (או 'הנעורים') ולתפיסת תנועת הנוער המקורית של השומר-הצעיר. תרבות הנעורים על סממניה היו בעיני יערי סמלים תלושים - סמלים שנולדו בגולה, שעבר זמנם ובטל קורבנם משחלף תור תנועת הנוער כישות בזכות עצמה והיא הפכה לשלב הכנה לקראת העלייה לארץ-ישראל. יערי ייעד לתנועת הנוער את תפקיד המכשיר של הקיבוץ, תרתי משמע, כלומר, אמצעי וכלי להבטחת קיומו בדרך של הכשרת חברים פוטנציאליים. הקו של שלילת תנועת הנוער ושל כל תפיסת תרבות הנעורים, קו שפיתח יערי בהתבטאויות נוספות שלו,⁸⁵ גבל בזלזול בערכו של החינוך השומרי ובכוחו להכשיר את הצעיר למציאות בארץ-ישראל. מאז פרסום המאמר 'סמלים תלושים' הוביל יערי את מהלך המטמורפוזה של השומר-הצעיר מתנועת נוער ציונית שהוקמה בגולה בידי נוער ולמען נוער כמענה לצורכי הנוער היהודי שם,⁸⁶ לתנועת נוער המודרכת מלמעלה, בהתאם לצרכיו של גוף חיצוני לה, ומיועדת לשמש מאגר אנושי, רזרבואר, לגוף התיישבותי בארץ-ישראל.⁸⁷ תקופת הנעורים חדלה להיות 'טרקלין' בזכות עצמה (כפי שנתפסה על-פי הגישה החינוכית של גוסטב וינקן [Wyneken], מורה הדרך של תנועת הנוער הגרמנית), וירדה למעמד של פרוודור, מבואה, אל הטרקלין האמיתי - הקיבוץ.

יערי, שיצא לוועידת דנציג בקיץ 1924, חזר לארץ לאחר יותר משנה, בסוף 1925. לפרק זמן זה יש משמעות כפולה בניתוח עלייתו למנהיגות - הן מבחינת התרומה שתרמו לה הישגיו בחו"ל שתוארו זה עתה, והן מבחינת השפעתה של היעדרותו מן הארץ על התמהמהות הקמתו של הקיבוץ הארצי (שיצאה לפועל רק שלוש שנים לאחר פגישת בית-אלפא). כאמור, יערי כבר תפס באותה עת מקום מרכזי בהנהגת השומרים בארץ, ובהיעדרותו מן הארץ ניתן לראות הסבר אפשרי להימשכות התהליך. חיזוק לטענה זו יש בעובדה שזמן קצר לאחר חזרתו לארץ צבר המהלך תאוצה, ויערי נטל בו חלק מרכזי.⁸⁸

כאן המקום לבחון מה היתה חלוקת העבודה בתוך ההנהגה ההיסטורית בעת ניסוח מצע

85. למשל: 'להגדרת מהותנו', דבר, 26.7.1926; נדפס בדיוקנו של מנהיג, עמ' 169-174.

86. על השומר-הצעיר במתכונתו המקורית ראו: לם, 1998, עמ' 93-107; מרגלית, 1971, עמ' 25-48; מינץ, 1995, עמ' 9-81.

87. מגמה זו, בעייתיות זו, נרמזת כבר בספרו של מינץ (עמ' 336, וגם 342, במרומז), שם נאמר שלעלייה לארץ-ישראל היתה השפעה קטלנית על המשך התפתחותה של תנועת הנוער, והיתה סתירה בין המטרות החינוכיות של תנועת הנוער לבין מצוות העלייה. עניין זה עומד במרכזו של הפרק 'אליה וקוץ בה', ודומה שהמחבר כמעט דוחק בקורא לפרש את הנושא באמצעות החלפת האל"ף בעי"ן. במשפט הפלפני אחרון בספר מצביע מינץ על הניגוד שבין התנועה בגולה לבין המערכת המגשימה שלה בארץ, ומותיר אותנו באיך זיל גמור: 'רצונה של האחרונה לכוף את התנועה לצרכיה היה רצון עימותים ואי-נחת, ואולם סיפור הפרק הזה כבר חורג ממסגרת מחקר', שם, עמ' 350.

88. מרגלית, 1971, עמ' 135-150, דיון מפורט תחת הכותרת 'המצעים האידיאולוגיים ומקורותיהם'.

הקיבוץ הארצי, ומה תרם לו כל אחד מן הקיבוצים המייסדים. יערי וחבריו מקיבוץ הרצליה התמקדו במצע האידאולוגי: היחס לרעיון הציוני, היחס לערבים וללאומיות היהודית, והעמדה הסוציאליסטית.⁸⁹ על-פי ההיסטוריוגרפיה הרשמית של השומר-הצעיר, את ההנחות האידאולוגיות חיבר יערי בשותפות הדוקה עם חבר קיבוץ הרצליה רישרד ויינטרויב.⁹⁰ חלקן של קיבוץ ב' (שחזן היה חבר בו) בפרק ההנחות האידאולוגיות הסתכם בהתנגדות לפרק 'הפרספקטיבה הסופית', שאכן נגנז באותה עת וצורף למצע רק ב-1933.⁹¹ לעומת זאת, חזן וחבריו מקיבוץ ב' ניסחו את המצע הארגוני: את שם הארגון, את המבנה והתקנון שלו, את יחסיו עם ההסתדרות ועם המוסדות הציוניים, את המדיניות הכלכלית וההתיישבותית שלו ואת אופי השיתוף הכלכלי בתוכו.⁹²

ואולם יערי, כדרכו, לא הסתפק בפן האידאולוגי ונתן דעתו גם לסוגיות המעשיות, הארגוניות והארציות.⁹³ ייתכן שבהצגת הדברים כאילו חלוקת העבודה בין יערי לחזן היתה חדר-משמעת והעידה על נטיית לבו של כל אחד מהם יש מידה של טעות אופטית, שכן בוועידת הייסוד עצמה הוטל על כל דובר לדון בתחום מוגדר, ויערי הופקד על הצגת 'הקווים היסודיים של המצע האידאולוגי'. הוא אף מצא לנכון לציין בסיום דבריו: 'הסתפקתי בהקדמה אידאולוגית. לא טיפלתי בשאלת התנועה הקיבוצית, בשאלת איחוד הקיבוצים, בפרובלמה המשקית ובשאלת השיתוף הכלכלי, כי אלה הם מתפקדיהם של חברים אחרים'.⁹⁴ ובכל זאת, חלוקת העבודה בין הדוברים שיקפה במידה רבה את תחום התעניינותו של כל אחד מהם.

אף כי בכנס הייסוד של הקיבוץ הארצי, שנערך בראשית אפריל 1927, לא נבחר 'ראש' לתנועה אלא נבחרה מזכירות בת שישה חברים, התבלט יערי במזכירות זו לפחות כראשון בין שווים, ואף נחשב ככזה בתוך התנועה ומחוץ לה. הוא זה ששיגר את המכתב שבישר לתנועה בחו"ל על הקמת הקיבוץ הארצי;⁹⁵ הוא היה אחד משלושת החברים שייצגו את הקיבוץ הארצי בוועידה העולמית השנייה של השומר-הצעיר בדנציג;⁹⁶ וקיבוצו נקבע כמקום מושבה של מזכירות הקיבוץ הארצי⁹⁷ – צעד שנבע ממעמדו הרם של יערי, העיד עליו וחזק אותו.

89. צחור, 1997, עמ' 112.

90. דיוקנו של מנהיג, עמ' 168 (דברי העורכים). בביוגרפיה של חזן כותב צחור כי 'בהיסטוריוגרפיה של התנועה נזקף חיבור ה"תזיסים" לזכותו של יערי', צחור, 1997, עמ' 110.

91. דיוקנו של מנהיג, עמ' 168-169; מרגלית, 1971, עמ' 203.

92. צחור, 1997, עמ' 112.

93. ראו הצעת תקנון של קיבוץ הרצליה (קיבוצו של יערי), ייסוד הקיבוץ הארצי, זית (עורך), 1987, עמ' 41.

94. שם, עמ' 147.

95. מכתב אל ההנהגה העליונה של ההסתדרות העולמית השומר-הצעיר בוורשה, 7.4.1927, בשם הוועד הפועל, מאיר יערי, רישרד ויינטרויב, דיוקנו של מנהיג, עמ' 184-189.

96. שם, עמ' 189.

97. צחור, 1997, עמ' 114, 150.

ה. אפילוג: כוחה של נחישות

יערי, שהיה בעל תודעת מנהיגות משחר נעוריו, חיפש, על משקל שמו של המחזה המפורסם מאת פיראנדלו, 'ציבור להנהיגו'. הוא היה רועה שביקש לו צאן מרעית. הכר הפורה הראשון להגשמת שאיפת המנהיגות שלו היה חברת ביתניה - קבוצה קטנה ואינטימית, שאת לב חבריה כבש בשיחות נפש קבוצתיות ואישיות. במקביל הוא הטביע רושם על ציבור רחב יותר באמצעות כתיבת מכתבים ומאמרים והשתתפות בהתוודעויות של ארגונים כללי-ארציים. לביצור מנהיגותו באותו שלב סייעה העובדה ששתי צורות ההתבטאות היותר מובהקות שלו - השיחה במסגרת חברתית קטנה והכתיבה האישית והעיונית - היו אז בעלות משמעות והשפעה רבות יותר מן הנאום לפני קהל גדול ומן הברק הרטורי, שלא בהם היה כוחו.

בשני מעגלי פעילותו, הן בחברת ביתניה והן במישור הארצי, ניכרו כבר אז ראייתו הברורה באשר למטרה - שמירה על ייחודם ואחדותם של בוגרי השומר-הצעיר בארץ, ונחישותו לא רק בהגדרתה אלא גם בהתוויית דרכי הפעולה להגשמתה: השגת תמיכתם של מוסדות ההסתדרות הציונית וההסתדרות הכללית ביצירת תשתית כלכלית לקיומו של הציבור השומרי ביישובים משלו, שיהיו פרושים כרשת על פני הארץ. תחושת השליחות שפיעמה ביערי ודרכי פעולתו למימושה נופלים בתחומי הגדרתו של מקס ובר למושג 'הנביא': 'אופייני הוא לנביאים, שאין הם מקבלים את שליחותם מאיזה גורם אנושי, אלא הם נוטלים אותה לידיהם כביכול'.⁹⁸

יערי הגיע למעמד המנהיג ללא-עוררין של תנועה ארצית הודות ליכולתו לבצע את השינוי הנדרש ולהפוך ממדריך ומורה-דרך של חבורה קטנה ואינטימית למנהיג של ציבור גדול ומפוזר. אין פירוש הדבר שהוא זנח את הקווים שאפיינו את מנהיגותו בשלב הראשון, אלא שהוא הוסיף עליהם עוד נדבכים ושכלל אותם: הוא המשיך לקיים מגע אישי עם חברים, לנהל עמם שיחות אינטימיות בקבוצה קטנה או בשניים, ולגלות הקשבה המעוררת אמון בן-השיח ואף יוצרת בו תלות נפשית במנהיגו; בה'בעת המשיך בכתיבה פובליציסטית-רעיונית, לא חדל מכתביה אישית של מכתבים גלויי-לב שמשולב בהם גם תוכן קולקטיבי, ושלח ידו גם בניסוח מצעים.

יערי, שהכריזמה שלו נתגלתה והיתה אפקטיבית בחוגים קטנים ואינטימיים, ידע שהוא נזקק למסגרות ממוסדות כדי לבסס את מעמדו בחוגים רחבים יותר, וביחד עם חברים אחרים היה הרוח החיה בהקמתו של הקיבוץ הארצי.⁹⁹ גם במונח זה התקיימה בו הגדרתו של ובר למושג 'המנהיג הכריזמטי': גדולתו של מנהיג כריזמטי אינה נבחנת רק בכושרו לחולל

98. ובר, תש"ם, עמ' 161.

99. באחת ההערות הראשונות של מכלול פעילותו של יערי, ממש ביום פטירתו, כתב אבא קובנר כי 'אלמלא לא עשה בחייו עיתרי המעש אלא רק זה [הקמת הקיבוץ הארצי, א"ח], ראוי היה שמאיר יערי ייזכר עם שמות הדגולים שבספר החיים של עם ישראל לדורותיו' (על המשמר, 22.2.1987). תודתי לפרופ' דינה פורת על שהסבה את תשומת לבי להספד.

מאורע בודד או אף להקים תנועה גדולה, אלא גם בכוחו להותיר רשמיו על מבנה מוסדי ולשנות מסגרת מוסדית כלשהי.¹⁰⁰

המסגרות שעיצב יערי – הן הנקודה הבודדת (הקיבוץ) והן התנועה הארצית (הקיבוץ הארצי) – נבנו על-פי מידותיו ודמותו, באופן שייחד אותן מצורות אחרות של התיישבות קיבוצית ויצר סינתזה מחדשת של שתייהן. כך עוצב הקיבוץ השומרי לא כתבורה קטנה ואינטימית המסגרת מאחורי גדרות הנקודה הבודדת ובונה את היחד השתפני שלה, בנוסח הקבוצה; ולא כקיבוץ גדול, גדל ופתוח, הרואה עצמו בראש ובראשונה כמכשיר להגשמת משימות לאומיות, בנוסח הקיבוץ המאוחד; אלא כיתידה אורגנית, כחי הנושא את עצמו, שהוא בהכרח גם חלק מקולקטיב רעיוני ופוליטי גדול יותר. כדי לשמור על אופיו האינטימי והטוטלי של הקיבוץ היה על חבריו לקבל חינוך והכשרה בתנועת הנוער קודם להצטרפותם, וצריכה היתה להישמר בו קולקטיביות רעיונית.

המסגרת החברתית הטוטלית שיערי פעל להקמתה חבקה את כל תחומי חייו של האדם. עם זאת, תורתו ופעילותו היו מכוונות – מלכתחילה ובאופן אימננטי – לא לכלל הציבור, אלא להקמתה ולשימורה של מסגרת סלקטיבית ואקסקלוסיבית.¹⁰¹ זו לא היתה מסגרת הפתוחה לכול, המתיימרת להכיל את החברה כולה, אלא כזאת שיועדה מלכתחילה לציבור מובחר. זהו ההבדל הבסיסי בין יערי לבין מנהיגיה של אחדות העבודה (ומ'1930 – מפא"י) – דוד בן-גוריון, ברל כצנלסון ואחרים – שראו עצמם אחראים לגורלו של כלל הציבור ושאפו להנהיג את היישוב כולו.

היו עוד גורמים שסייעו ליערי להגיע למעמד המנהיג ולבצרו. בשלב הראשון סייע לכך הפרש הגילים בינו לבין הציבור שהנהיג, ובכללו גם חזן (יליד 1899). הפרש זה היה בסדר גודל של פער הגילים בין מדריך לבין חניכיו בתנועת הנוער – מסגרת שבה שלוש שנים הן כמעט הבדל דורי. לאחר מכן התחלף יתרון הגיל במעין חזקה של ותיקות, במעמד של אב מייסד, שבכירותו מוציאה אותו מכלל בני-התמותה, מחסנת אותו משבט הביקורת ומשחררת אותו מחוקי הרוטציה.

זאת ועוד, מראשית דרכו כמנהיג הסתייע יערי ב'עזר-כנגד' – דמות בעלת מעמד, שהיתה מקובלת על הציבור ועם זאת לא איימה על מעמדו, וההייררכיה בינו לבינה היתה ברורה ומוגדרת. בתחילה (בביתניה) היה זה בנימין דרור,¹⁰² לאחר מכן ובמשך שנים היה זה יעקב חזן, ובתחנות אחדות לאורך הדרך – חברו לקיבוץ מרחביה, רישרד ויינטרויב.¹⁰³

100. לדין בהקשר זה ראו: איזנשטרט, תש"ם, עמ' ז-לח.

101. גם בעניין זה מצוי יערי בתחומי ההגדרות של מקס ובר (תש"ם, עמ' 12): 'במשמעותה ובתוכנה יכול שתהיה השליחות מופנית אל קבוצה של אנשים המוגדרים מבחינת המקום, הקבוצה האתנית, החברה, המדיניות, משלח-היד, או באיזו צורה אחרת. אם מתוך כך השליחות מופנית לקבוצת אנשים מוגבלת, וכך הוא הכלל, הריהי מוצאת את גבולותיה בתוך מעגלים'.

102. הורוביץ, 1970, עמ' 107.

103. ויינטרויב היה שותפו לחיבור מצע הקיבוץ הארצי (דיוקנו של מנהיג, עמ' 168), והיה חתום לצדו על המכתב לתנועה בגולה שבישר על הקמת הקיבוץ הארצי, 7.4.1927 (שם, עמ' 184-189).

יערי טיפס אל פסגת המנהיגות של השומר-הצעיר גם בדרך האלימינציה. בחלקה היא היתה סטיכית: רוב בוגרי השומר-הצעיר לא נשארו במסגרותיו לאחר עלייתם ארצה. מספרם של מייסדי הקיבוץ הארצי היה רק כחמישית מכלל השומרים שהיו אז בארץ-ישראל,¹⁰⁴ ובין העוזבים היו גם חברים מרכזיים, שעשויים היו לשמש מתחרים בכוח (בפוטנציה) על המנהיגות, ובהם אף יריבים מוצהרים של יערי. הוא עצמו עודד את תהליך האלימינציה, אף אם בעקיפין – הן בעמידתו הנחרצת על כך שרק מי שמשתייך למסגרת קיבוצית ייכלל במניין הציבור השומרי בארץ ויוכל להשפיע על החלטותיו ולהיבחר למוסדותיו; והן בהטבעת האופי הטוטלי על חיי הקיבוץ השומרי. תנאים אלה סייעו לביצור מנהיגותו, שכן רבים מבעלי שיעור הקומה שבין האבות המייסדים לא עמדו בדרישות הללו ועזבו. בין שצעדו נועדו להסיר מן הדרך חברים רבי השפעה שלא היו מוכנים לקבל את מנהיגותו ואת אופי הארגון שהוא עיצב, ובין שגרמו בדיעבד לפרישתם של אנשים מסוג זה, כך או כך הם לדלו את שורות המנהיגות הפוטנציאלית, ובאמירה קיצונית משהו (שבאה להאיר את הנקודה אך אין לקבלה כפשוטה) – עשו את יערי ראש לשועלים.

לסיום, ראוי לבחון מה היה מקומה של האידאולוגיה בדרכו של יערי למנהיגות. לצורך הדיון נגדיר 'אידאולוגיה' כמסכת של רעיונות המפרשים את המצוי, מנסחים את הרצוי, ומציעים דרכי פעולה חברתית מאורגנת להשגתו.¹⁰⁵ מיקומו של הדיון באידאולוגיה בסופו של המאמר אינו מקרי, אלא בא לטעון שיש לה תפקיד משני בהבנת המקרה הנדון כאן.¹⁰⁶ עם זאת אין הכוונה לבטל כליל את חשיבותה בהבנת מנהיגותו של יערי, שהרי לקולקטיב, במיוחד בשלבי הקמתו והתארגנותו, יש צורך בתורה, במסכת רעיונות מדריכים. עמדנו על כך שבתקופת ביתניה לא ניכרה במחשבתו של יערי תפיסה אידאולוגית מגובשת. מנהיגותו שאבה את עוצמתה מתפיסתו הברורה בדבר ייחודו של השומר-הצעיר ובדבר הצורך לשמור על עצמאותו. היה לו חזון של הקמת רשת יישובים שומריים שבהם תתקיימנה רמות שונות של שותפות, שהגבוהה שבהן היא 'התחברות מלאה', הכוללת גם שותפות ארוטית. הוא שלל אז את התבנית המשפחתית הזוגית והיו לו מחשבות על עדת גברים.¹⁰⁷ ואולם, לא זו בלבד שרעיונות אלה לא התגבשו לכלל תפיסה אידאולוגית כוללת, אלא שהם אף ננטשו לחלוטין או שונו משנדחו בידי החבורה. זה היה תהליך של ניסוי וטעייה, שהיתה בו מידה של פרגמטיזם באימוץ רעיונות, קידום ונטישתם, כשהקו המנחה הוא רצונו של יערי ללקט סביבו את צאן המרעית, והתחושה שחלילה לו לאבדם. כך, את רעיונות השתפנות הטוטלית, הכוללת שותפות ארוטית, הוא נטש לבלתי שוב, כחלק מלקחי הדחתו ממחנה שומריה, אף כי יש להניח שגם הגיל והמצב המשפחתי עשו את שלהם.

104. מספר מייסדי הקיבוץ הארצי היה 286, מבין כ-1500 'שומרים' בארץ-ישראל. ראו: מרגלית, 1971, עמ' 135.

105. לפי: Seliger, 1976; וכן גם Seliger, 1970.

106. על משניות האידאולוגיה ראו גם: צחור, 1997, עמ' 112; מרגלית, 1971, עמ' 134; מינץ, 1995, עמ' 353.

107. מאיר יערי, 'מכתב מביתניה לגולה, 1920', דיוקנו של מנהיג, עמ' 65-81; מינץ, 1995, עמ' 275-289.

הגישה הרליגיוזית בנוסח א"ד גורדון הנשקפת מתוך 'סמלים תלושים' פנתה את מקומה בתוך כשנה, בכנס בית-אלפא, לקווי מחשבה בעלי גוון מרקסיסטי, שהתחזקו וקיבלו כיוון ברור יותר בתהליך הכנתו של מצע הקיבוץ הארצי. עם זאת, לא כל הסעיפים שיערי ניסח נכללו לבסוף במצע שאושר במועצת הייסוד. במהלך ניסוחו ואישורו גילה יערי נכונות להתפשר בעניינים אידאולוגיים כדי לשמור על שלמות המסגרת ועל מנהיגותו. בולטת במיוחד השמטתו של החלק האידאולוגי הצרוף, שיערי הסבירה כך:

נזהרנו מלהקיף במצע האידאולוגי שהתקבל במועצה המייסדת את כל הפרובלמות המנסרות בעולמנו. השארנו להתפתחות הזמן את אלה השאלות אשר לא באנו בנוגע אליהן לכלל דעה אחת, השאלות אשר לא מצאו להן את גיבושן הצרוף ואלה השאלות אשר פתרון איננו מאיץ משום אקטואליותן החריפה. לסוג השאלות האלה שייכות:

(1) שאלת הפרספקטיבה הסופית לשאיפתנו הלאומית והסוציאלית בארץ.

(2) שאלת האינטרנציונל.

(3) שיטת המלחמה המעמדית (דמוקרטיה פרלמנטרית או דיקטטורה).

השאלות האלה משום חשיבותן המיוחדת וקושי פתרון נמסרו לברור נוסף בקיבוצים ולהכרעה במועצות הבאות.¹⁰⁸

בקצרה, יותר משכבש יערי את המנהיגות בכוח הרעיונות, הוא עשה זאת בדרך של פעילות רצופה ועיקשת למען שמירת המסגרת החברתית ולמען ביסוס מנהיגותו. לשם כך הוא פעל ללא הרף הן כלפי פנים והן כלפי חוץ. חלוקת התפקידים – על הציר מטרה-אמצעי – בין פעילותו למען שמירת אחדותם וייחודם של בוגרי השומר-הצעיר לבין ביצור מעמדו כמנהיג הציבור השומרי אינה דיכוטומית וחד-משמעית, ושני צדיה של המשוואה המשיכו להזין זה את זה גם בהמשך דרכו.

מאז פרסום ספרו של אלקנה מרגלית על השומר-הצעיר קנתה לה אחיזה טענתו כי אצל השומר-הצעיר ארגון קדם לאידאולוגיה הן בזמן והן בחשיבות, והאידאולוגיה המרקסיסטית אומצה בו מתוך 'רצון הקיום הקולקטיבי על-ייסוד המסורת המשותפת של העבר'.¹⁰⁹ דברים אלה כוחם יפה גם כשמדובר במאיר יערי, שהיה הכוח המוביל באימוץ המרקסיזם מתוך צורך באידאולוגיה שתאחד את השומר-הצעיר ותייחד אותו משכניו מימין ומשמאל. הוא פעל לשמירת ייחודו ואחדותו של השומר-הצעיר ולמניעת טמיעתו בגוף אחר מתוך רצון לשמור על קיומו של ציבור שבראשו יעמוד ושאותו ינהיג.

הקמת הקיבוץ הארצי ב-1927 ענתה על מטרתו הבסיסית של יערי: לעצב את הציבור השומרי בארץ-ישראל באופן שיתאים למנהיגותו. הדפוס שטבע התאים למצב בארץ

108. מכתב אל ההנהגה העליונה של ההסתדרות העולמית השומר-הצעיר בוורשה, ייסוד הקיבוץ הארצי, עמ' 173. הפסקה על 'הפרספקטיבה הסופית' של 'יצירת חברה סוציאליסטית דו-לאומית' צורפה למצע הקיבוץ הארצי בדיעבד, בשנת 1933. ראו: מרגלית, 1971, עמ' 135-150, 203; ייסוד הקיבוץ הארצי, במיוחד עמ' 45.

109. מרגלית, 1971, עמ' 133-135, הציטוט מעמ' 133.

ולצורכיהם של החברים באותה נקודת זמן. אולם יערי המשיך לבדוק באותה מתכונת ארגונית ומנהיגותית גם כאשר זו חדלה להתאים למקום, לזמן ולאנשים. הוא יצר מסגרת שענתה על צורכי הציבור ותאמה את אישיותו ואת אופי מנהיגותו בזמן נתון ובתנאים מסוימים, ואחר-כך עמל להנציחה, לשמרה ולמנוע את שינויה כדי לשמור על מעמדו. הוא ביקש לעשות את המוסדות, שבבנייתם היתה שלב הכרחי בסולם עלייתו למנהיגות, לכלים שישמרו את מעמדו זה, גם כשאותם מוסדות חדלו לענות על צרכיו של הציבור המונהג. מתי החל הדיסוננס הארגוני בין המנהיג לציבור שבראשו עמד, וכיצד נותר המנהיג במעמדו הרם גם לאחר שחדל לענות על צרכיו של אותו ציבור – כל אלה הם נושא לדיון אחר.

מקורות וביבליוגרפיה

- אש"צ – ארכיון השומר-הצעיר, גבעת חביבה.
 א"מ – ארכיון קיבוץ מרחביה.
 מ"י – חטיבת מאיר יערי בארכיון קיבוץ מרחביה.
 אחר העם, כל כתבי, ירושלים ותל-אביב 1956.
 אייזנשטדט ש"נ, 'מבוא', בתוך: מקס ובר, על הכאריזמה ובניית המוסדות, ירושלים תש"ם.
 בונה נחום ואלון חיים, 'ברחבי פולין', בתוך: יוסף שמיר (עורך), השומר הצעיר בפולין 1913-1950: משחר ימייה של התנועה בגליציה, תל-אביב 1991.
 בלוך זאב, במערכות הקיבוץ, מרחביה 1952.
 גוטהלף יהודה ואברהם כהן (עורכים), ספר השומרים: אנתולוגיה ליוכל העשרים של השומר הצעיר (1913-1933), ורשה 1934.
 דרור לוי וישראל רוזנצווייג (עורכים), ספר השומר הצעיר, א, מרחביה 1956.
 הורוביץ אבנר, 'תנועת העבודה והמדינה: יצחק טבנקין ומאיר יערי מול הממלכתיות', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1997.
 הורוביץ דוד, האתמול שלי, תל-אביב 1970.
 ובר מקס, על הכאריזמה ובניית המוסדות, ירושלים תש"ם.
 זית דוד (עורך), ייסוד הקיבוץ הארצי: חיפה 1-3 באפריל 1927 (חוברת מס' 5 בסדרת מקורות לחקר תולדות השומר-הצעיר), גבעת חביבה 1987.
 זית דוד ויוסף שמיר (עורכים), דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר: מאיר יערי, פרקי חיים 1897-1929, תל-אביב 1992.
 יערי מאיר, בדרך ארוכה, מרחביה 1947.
 יערי מאיר, במאבק לעמל משוחרר, תל-אביב 1972.
 כצנלסון ברל, כתיב ב. כצנלסון, א, תל-אביב [ללא שנת הוצאה].
 לם צבי, שיטת החינוך של השומר הצעיר: סיפור התהוותה, ירושלים 1998.
 מינץ מתתיהו, הבלי נעורים: התנועה השומרית 1911-1921, ירושלים 1995.
 מרגלית אלקנה, 'השומר הצעיר' – מעדת נעורים למארכסזים מהפכני (1913-1936), תל-אביב 1971.
 צור מוקי (מבואות והארות), קהילתנו, קובץ תרפ"ב: הגות, לבטים ומאוזני חלוצים, ירושלים 1988.
 צחור זאב, חזן – תנועת חיים: השומר הצעיר, הקיבוץ הארצי, מפ"ם, ירושלים 1997.
 ציזיק משה, האיחוד בין 'השומר' ו'צעירי ציון', חיפה 1984.

קרסל גצל, ההסתדרות: ארבעים שנות חיים, תל-אביב 1960.
קשת שולה, 'בין היסטוריה לספרות: הצנזורה האידיאולוגית על ימים ולילות', הציונות, יה (1994), עמ'
212-187.

Erikson Erik, *Identity: Youth and Crisis*, New York 1968.

Seliger Martin, *Ideology and Politics*, New York 1976.

Seliger Martin, 'Fundamental and Operative Ideology: The Two Principal Dimensions of Political Argumentation', *Policy Science*, 1 (1970), pp. 325-338.

Weber Max, *Theory of Economic and Social Organization*, London 1947.